

Володимир Вікторович ЛАГОДІЄНКО

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу, підприємництва і торгівлі, Одеський національний технологічний університет
ORCID ID: 0000-0001-9768-5488

Дмитро Олександрович ЛІТВІНОВ

аспірант Одеського національного технологічного університету
ORCID ID: 0000-0001-8612-3834

**ВАЖЛИВІ АСПЕКТИ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ
ФУНКЦІОНУВАННЯ КЛАСТЕРНИХ УТВОРЕНЬ**

Лагодієнко В. В., Літвінов Д. О. Важливі аспекти зарубіжного досвіду функціонування кластерних утворень. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2022. Том 7. № 2. С. 105-111.

Анотація

Відновлення економіки України вимагає розвитку аграрного виробництва на інтенсивній інноваційній основі, що дозволить забезпечити продовольчу безпеку країни, гарантуючи кожній особі можливість повноцінного раціонального харчування якісними та безпечними продуктами харчування, а також реалізувати конкурентні переваги країни на світових ринках продовольства. В сучасній умові в країні ще не розроблено механізму системного інноваційного розвитку. Комплексним вирішенням проблеми інноваційного розвитку АПК є формування кластерної політики як на державному, так і на регіональному рівнях. Саме об'єднання підприємств і організацій у кластерні системи найкращим чином сприяє зростанню ділової активності підприємницьких структур і подоланню вищезазначених негативних факторів, що гальмують розвиток української економіки. Координація дій і об'єднання зусиль державних органів, освітніх і наукових організацій, малого, середнього і великого бізнесу є запорукою успіху, посилення конкурентоспроможності господарства, підвищення життєвого рівня населення України в умовах жорсткої конкуренції у міжнародному поділі праці. Світовий досвід розвитку інтеграційних процесів показує, що інтегровані підприємства є більш ефективними та адаптованими до умов ринкової економіки внаслідок створення єдиного поступального процесу виготовлення та просування продукції від її виробників до кінцевих споживачів, що значно знижує витрати та підвищує рентабельність членів інтегрованих підприємств, підвищує обсяг та якість продукції, створює унікальні конкурентні переваги і збільшує ринкову частку реалізованої продукції. Зарубіжний досвід указує на формування та забезпечення стійкої конкурентоспроможності в довгостроковому періоді тих сільськогосподарських підприємств, що об'єдналися в кластери.

Ключові слова: кластер, конкурентоспроможність, економічний розвиток, регіональна політика.

Volodymyr LAGODIENKO

Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Marketing, Entrepreneurship and Trade, Odesa National University of Technology

Litvinov Dmytro

Postgraduate of Odesa National University of Technology

IMPORTANT ASPECTS OF FOREIGN EXPERIENCE IN THE FUNCTIONING OF CLUSTER FORMATIONS

Lagodiienko V., Litvinov D. Important aspects of foreign experience in the functioning of cluster formations. *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*. 2022. Volume 7. № 2, pp. 105-111.

Abstract

Ukraine's economic recovery requires the development of agricultural production on an intensive innovative basis, which will ensure food security of the country, guaranteeing everyone the opportunity to eat a balanced diet with quality and safe food, as well as

realize the country's competitive advantages in world food markets. In modern conditions, the country has not yet developed a mechanism for systemic innovation development. A comprehensive solution to the problem of innovative development of the agro-industrial complex is the formation of cluster policy at both the state and regional levels. It is the unification of enterprises and organizations in the cluster of the system that best contributes to the growth of business activity of business structures and overcoming the above-mentioned negative factors that hinder the development of the Ukrainian economy. Coordination of actions and joint efforts of state bodies, educational and scientific organizations, small, medium and large businesses is the key to success, strengthening the competitiveness of the economy, improving the living standards of the population of Ukraine in conditions of fierce competition in the international division of labor. World experience of integration processes shows that integrated enterprises are more efficient and adapted to market economy conditions due to the creation of a single process of manufacturing and promotion of products from its producers to end users, which significantly reduces costs and increases profitability of integrated enterprises, increases volume and quality products, creates unique competitive advantages and increases the market share of sold products. Foreign experience indicates the formation and provision of sustainable competitiveness in the long run of those agricultural enterprises that have merged into clusters.

Keywords: cluster, competitiveness, economic development, regional policy.

JEL classification: L52

Вступ

Для успішного вирішення завдань щодо забезпечення сталого розвитку економіки та впровадження моделі інноваційного розвитку необхідно забезпечити використання прогресивних підходів в управлінні процесами як національного, так і регіонального розвитку, що базуються на високих технологіях та останніх наукових досягненнях. Вчені вважають найбільш раціональним варіантом вирішення проблеми відсутності дієвих інституційних механізмів реалізації стратегічно-пріоритетних напрямів для забезпечення інноваційно орієнтованого і сталого розвитку економіки країни шляхом оптимального поєднання можливостей та зусиль відповідних державних інституцій, освітніх, наукових закладів, виробничих та ринкових структур, тобто формування спеціальних об'єднань, які зацікавлені у кінцевих результатах своєї діяльності.

В економічній літературі такі спеціальні об'єднання ідентифікуються як кластери, які часто називають полюсами (точками) зростання. В цьому контексті варто зауважити, що економіка, яка базується на кластерах, відповідає моделі інвестиційно привабливої конкурентоспроможної економіки, функціонування якої забезпечує високу якість і рівень життя населення країни. Ключова мета функціонування кластера полягає у підвищенні конкурентоспроможності (на території країни, міжнародної) його членів шляхом здійснення комерційного і некомерційного співробітництва, наукових досліджень, інновацій, освіти та реалізація спільних заходів політики підтримки.

Кластерний підхід є сьогодні одним з найбільш пріоритетних напрямів розвитку економік більшості країн світу. Можливість його апробації як на локальному, так і регіональному та національному рівнях обумовили підвищений інтерес серед вітчизняних та зарубіжних науковців щодо вивчення окремих складових його реалізації. Врахування особливостей територіального розвитку, можливість вибору інноваційних пріоритетів, використання внутрішніх джерел формування конкурентних переваг соціально-економічних систем сприяли диверсифікації підходів до виявлення та вивчення кластерів.

Питанням, які стосуються зарубіжного досвіду функціонування кластерних утворень, приділено значну увагу в працях таких науковців, як: Варяниченко О.В., Макаренко М.В., Папковська О.Е., Підвисоцький В.Г., Порваткина М., Процаликіна А.М., Портер М., Соколенко С.І., Федотова Ю.В. та ін. Передумови створення кластерних структур досліджено у працях Підвисоцького В.Г. [5], Варяниченко О.В. [2] та інших. Питаннями зарубіжного досвіду кластеризації займалися такі вчені, як Папковська О.Е. [4], Підвисоцький В.Г. [8], Федотова Ю.В. [10] та ін. Однак зарубіжний досвід кластеризації досліджувався без реальної оцінки становлення, функціонування та вдосконалення сучасних кластерів у регіонах України з огляду на європейську орієнтацію розвитку економіки України, виявленні основних проблем.

Мета дослідження статті

Метою статті є вивчення та узагальнення проблем формування кластерів у зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу дослідження

Кластери як форма просторового об'єднання агропромислових підприємств набули поширення в економіці західних країн. Міжнародний досвід показує, що створення та функціонування регіональних кластерів є високоефективним. Це доводиться тим, що в розвинених країнах досвід кластеризації економік продемонстрував свою ефективність у підвищенні конкурентоспроможності економік окремих регіонів та країни загалом. В даний час основою стратегії розвитку багатьох національних економік є підвищення конкурентоспроможності у вигляді кластерних ініціатив та технологій.

Вивчення західного досвіду кластеризації показує, що можна структурувати кластери у такому порядку:

- європейська модель: конкуруючі підприємства, які випускають різноманітну продукцію з особливою маркетинговою стратегією, сконцентровані на обмеженій території;

- північноамериканська модель: комплекс територіально- сконцентрованих компаній, які пов'язані за принципом географічного розташування на основі територіальних особливостей;

- модель азіатська: вертикальне інтегрування спеціалізованих територій за допомогою державного регулювання економіки; з метою створення кластерів, де значну роль відіграють державні відомства;

- японська модель: створення кластера на основі концентрації підприємств, що виробляють товари та напівфабрикати для потреб великого підприємства-монополіста, навколо нього;

Крім того, одним з творців концепції кластеризації М. Енрайтом [11] пропонуються такі моделі:

- каталітична модель кластерної політики, у межах якої роль держави обмежена посередництвом між учасниками регіонального кластеру;

- підтримуюча модель організації кластерної політики, в рамках якої держава разом із посередницькою функцією інвестує в інфраструктуру територій для стимулювання розвитку регіональних кластерів;

- директивна модель, у межах якої держава бере на себе функцію розробки програм розвитку регіональних кластерів;

- інтервенціоністська модель, яка передбачає, що держава відповідальна за весь перелік завдань формування регіональних кластерів».

Аналіз закордонного досвіду формування регіональних кластерів показує, що існують дві основні моделі, в рамках яких здійснюється кластерна політика – ліберальна та дирижистська [6].

Слід зазначити, що «...ліберальна кластерна стратегія характерна для тих країн, які за традицією проводять ліберальну економічну політику. До них можна віднести США, Великобританію, Австралію та Канаду. Дирижистську кластерну політику, відповідно, проводять влади тих країн, які активно залучені до економічного життя країни. Серед них, наприклад, Франція, Корея, Сінгапур, Японія, Швеція, Фінляндія, Словенія» [10].

Як видно з таблиці 1, ліберальна модель як правило відноситься до країн з ліберальною економікою, оскільки основний принцип ліберальної моделі кластеризації це мінімальне втручання держави у процесі створення та функціонування кластерів. Водночас роль держави в інтеграційних процесах полягає у створенні умов, що стимулюють інтеграційні процеси та у знятті бар'єрів для його природного розвитку. Кластер у ліберальній моделі розвитку сприймається як ринковий механізм.

А в країнах, де переважає дирижистська політика кластеризації, держава активно втручається у процес формування інтеграційних процесів шляхом цільового створення переважних факторів розвитку, вибору та фінансування напрямків функціонування та розвитку кластерів.

У зв'язку з цим з метою створення кластера держава цілеспрямовано вибирає регіон, створює інфраструктуру і частково фінансує програми розвитку кластеризації в цих регіонах.

Таблиця 1. Моделі кластерної політики

Модель	Країни	Характеристика
Ліберальна	США, Великобританія, Австралія, Канада	Кластер розглядається як ринковий механізм. Роль держави – зняття бар'єрів для його природного розвитку
Дирижизм	Японія, Республіка Корея, Швеція, Франція, Фінляндія	Велику роль відіграє активна державна політика розвитку кластерів

Виходячи з цього можна виділити такі особливі відмінності вищезгаданих моделей розвитку кластеризації:

1. Пріоритети. Дирижистами на державному рівні вибираються галузеві пріоритети і кластери, які мають намір розвивати, а ліберальна модель кластеризації сприяє розвитку тих кластерів, які природно формувалися за умов ринку.

2. Інфраструктура. Дирижистами за допомогою державних механізмів цілеспрямовано створюється інфраструктура для функціонування та розвитку пріоритетних кластерів: вищі та професійні навчальні заклади, НДІ, залізниця, автодороги тощо. А в умовах ліберальної моделі кластеризації держава, у крайніх випадках, сприяє створенню інфраструктури для розвитку регіональних кластерів.

«До особливостей можна віднести визначення пріоритетності підтримки окремих галузей, якість природно-ресурсного потенціалу регіону, що дозволило обґрунтувати необхідність використання власної моделі формування регіональних кластерів в умовах вітчизняної економіки».

Вивчаючи зарубіжний досвід кластерної політики, дійшли до такого висновку, що можна визначити два історичні періоди (тобто перше та друге покоління кластеризації):

- перше покоління – це сукупність дій та заходів, що вчинилися державою щодо визначення кластеру, діяльності підприємств, що формують кластер, створення держорганів для його підтримки та здійснення загальної стратегії мотивації всіх видів кластерів. У цьому періоді важливу роль у дослідженнях відіграють вчені в галузі економіки, як економісти-географи, так і регіональні економісти, які мають за допомогою просторового моделювання визначити види, напрями кластерів та їхню структуру. Перший період кластеризації зазвичай характерний для розвинених країн, таких як Іспанії, Португалії, Греції, Нідерландів, Німеччини та Італії, в яких високий ступінь розвиненості традиційних виробництв;

- друге покоління – це покоління, що ґрунтується на базі та досвіді існуючих кластерів та потребує індивідуального підходу у вирішенні проблем розвитку кожного кластеру індивідуально, тому що держоргани виступають як замовник, менеджер, ініціатор виробничого процесу та джерело фінансування для підприємств, що існують у структурі кластера. Другий період кластеризації відноситься до країн з високим рівнем життя, таких як Швейцарія, Швеція, Великобританія, Німеччина, Фінляндія, Австрія, США, де майже всі галузі у сфері промисловості, інноваційних технологій та сектор послуг у цих країнах входять до структури тих чи інших кластерів.

Аналіз зарубіжного досвіду кластеризації показує, що інтеграційні процеси в агропромисловості зустрічаються у багатьох країнах світу. Наприклад, США 80% із загального обсягу виробництва пташиного м'яса виробляється у 20 підприємствах чи 20% реалізації худоби займають вертикально-інтегровані сільгоспідприємства, а 25% картоплі вирощується у великих агропромислових господарствах. Разом з тим, як показує досвід Японії, Голландії, Болгарії, Польщі та Угорщини, важливу роль у

досягненні високої ефективності у дрібних господарствах відіграє технічна оснащеність виробництва. Водночас у таких країнах, як Фінляндія, Норвегія, Данія, Швеція, Голландія та Японія сільське господарство майже повністю охоплюються інтеграційними процесами, а у Німеччині та Франції понад 80% сільгосппідприємств об'єднані у кооперативах.

У Сполучених Штатах найважливішим організаційно-економічним принципом раціоналізації аграрного виробництва стала регіональна спеціалізація. Для цього у країні виділено 10 великих агроекономічних регіонів. Причому серед них найбільш динамічно розвиваються ті, в яких високий біокліматичний потенціал органічно поєднується з організаційно-господарськими та інноваційними перевагами.

Аналіз кластеризації в розвинених країнах показує, що за останні роки висока конкурентоспроможність економік цих держав безпосередньо пов'язана з позиціями кластерів, які посилюють конкурентоспроможність і оптимізують управління національною економікою.

Виходячи з вищевикладеного можна навести порівняльний аналіз та вивчати зарубіжний досвід формування кластерів (табл. 2).

Таблиця 2. Порівняльний аналіз зарубіжної практики формування кластерів

Країна	Модель кластерної політики	Форми підтримки/ Реалізації	Пріоритетні напрями
США	ліберальна	Національна рада з конкурентоздатності, Інститути співробітництва, Програма стратегічного партнерства	Електроінженерія, Аерокосмічна галузь, Автомобілебудування
Німеччина	дирижизм	Федеральні програми в Землях	Автомобілебудування, Біотехнології
Італія	ліберальна	Промислові округи	Текстиль, Машинобудування, Взуття, Телекомунікації
Франція	дирижизм	Орган управління розвитком територій, Національне агентство планування	Машинобудування, Текстиль, Деревообробка, Виробництво продуктів харчування та косметики
Фінляндія	дирижизм	Національна промислова стратегія	Лісове господарство, металургія, енергетика, телекомунікації, будівництво
Великобританія	ліберальна	Прогнозна технологічна програма	Автомобілебудування, електроніка, хімікати, текстиль, ділові послуги
Китай	дирижизм	Комісія з національного розвитку і реформ	Інформаційні технології, мікроелектроніка, біологічні науки
Канада	ліберальна	Національна дослідницька рада Агентства регіонального розвитку (Кластерна стратегія)	Біотехнології, телекомунікації, виноробство, харчова промисловість
Японія	дирижизм	Центральна організація із забезпечення стійкого розвитку і стимулювання розвитку промислових кластерів	Машинобудування
Австрія	дирижизм	Інноваційно-дослідницька програма	Машинобудування, промисловість, сфера послуг, освіта
Індія	дирижизм	Австрійське ділове агентство, Національна програма науково-технічного розвитку	Програмування. Інформаційні технології, Фармацевтика, Електропромисловість

Як показує зарубіжний досвід, інтеграційні процеси дають змогу підприємствам розширити свою діяльність та збільшити ефективність виробництва за рахунок ефекту синергії. Завдяки інтеграції підприємств, які зайняті виробництвом, переробкою, транспортуванням та реалізацією продукції, взаємопов'язаних на міжгалузевих зв'язках по всьому ланцюжку виробничого процесу (агрохолдинги та кооперативи), країни досягли більших обсягів виробництва агропромислової продукції.

Перспективність створення регіональних кластерів в умовах нашої країни, на наш погляд, безперечна, оскільки вони дозволяють на основі об'єднання зусиль агробізнесу,

науки та органів влади суттєво підвищити конкурентоспроможність продукції на внутрішньому та зовнішньому агропродовольчих ринках та знизити витрати.

Головна особливість кластера – його інноваційна орієнтованість. Незважаючи на різні моделі інноваційного розвитку, західноєвропейські підходи фінансової підтримки мають:

- пряме фінансування (субсидії, позики), які становлять до 50% витрат на створення нової продукції та технологій (Німеччина, Франція);

- зниження податкового навантаження для підприємств, у тому числі виключення з оподаткованої бази витрат та інвестицій на науково-дослідні роботи, а також пільгове оподаткування університетів та НДІ (Німеччина);

- законодавчий захист інтелектуальної власності та авторських прав (практично у всіх країнах ЄС);

- надання позик, у тому числі безвідсоткових (Швеція);

- цільові дотації на науково-дослідні розробки (практично у всіх країнах ЄС);

- створення фондів запровадження інновацій з урахуванням можливого комерційного ризику (Англія, Німеччина, Франція, Швейцарія, Нідерланди);

- безоплатні позички, що становлять до 50% витрат на впровадження нововведень (Німеччина);

- зниження державних мит та надання податкових пільг для індивідуальних винахідників (Австрія, Німеччина);

- відстрочення сплати мит або звільнення від них для винаходів у галузі економії енергії (Австрія);

- безкоштовне ведення діловодства за заявками індивідуальних винахідників, безкоштовні послуги патентних служб, звільнення від сплати мит (Нідерланди, Німеччина);

- програми пошуку та залучення іноземних талановитих фахівців (багато країн ЄС).

Досвід розвинених країн із перехідною економікою підтверджує, що створення сучасних технологій може базуватися лише на процесах інтеграції, зокрема у вигляді розвитку кластерів. Цей прогресивний досвід особливо актуальний для транзитних економік і країн, у яких кластери тільки починають своє становлення і функціонування.

Вивчення зарубіжного досвіду кластеризації АПК дозволяє Україні, яка поки що знаходиться «у позиції наздоганяючого», уникати помилок, допущених іншими країнами, виявити необхідні умови самоорганізації кластерів, використовувати елементи зарубіжного досвіду у побудові системи агропромислових кластерів.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок

Таким чином, кластеризація в АПК – це модель, що дозволяє забезпечувати конкурентоспроможність та інвестиційну привабливість в економіці, яка призводить до високого рівня та якості життя сільських територій та залучає до єдиного відтворювального процесу.

Формування кластерів найбільш раціонально на тих територіях, де є об'єктивні передумови формування конкурентоспроможного експортного та імпортозамінного кластеру, орієнтованого на випуск продукції з високою додатковою вартістю.

Застосування прогресивного міжнародного досвіду та селективне впровадження прийнятних складових закордонних моделей кластеризації та заходів їх підтримки створить об'єктивні передумови формування та інноваційного розвитку агропромислових кластерів в АПК країни, а у забезпеченні ефективної адаптації зазначеної практики вирішальна роль належить державі. Повноцінне використання інновацій як ключового чинника подальшого динамічного розвитку АПК можливе під час проведення державою цілеспрямованої інноваційної кластерної політики.

Список літератури

1. Анализ зарубежного опыта повышения отраслевой, региональной и национальной конкурентоспособности на основе развития кластеров. Официальный сайт Института региональных инновационных систем. URL: <http://www.innosys.spb.ru/?id=1093>.
2. Варяниченко О.В. Формування інноваційних кластерів в Україні як інструмент розвитку та конкурентоздатності. *Науковий вісник НГУ*. 2011. № 3. С. 118–121.
3. Макаренко М.В. Формування регіональної кластерної політики. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 12. С. 197–206.
4. Папковська О.Е. Формування кластерної політики в регіонах України. *Праці Одеського політехнічного університету*. 2011. Вип. 1. С. 239–241.
5. Підвисоцький В.Г. Транскордонні кластери: європейський досвід створення та розвитку. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2011. № 4. С. 28–35.
6. Порваткина М. Зарубежный опыт формирования и развития региональных кластеров в экономически развитых странах. *Вестник ТГПУ*. 2011. № 12. С. 112–115.
7. Прошчалькіна А.М. Проблеми і перспективи формування інноваційних кластерів в Україні. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту*. 2010. Випуск 2 (8). С. 55–63.
8. Портер М. Конкуренція. М.: Видавничий дім «Вільямс», 2005. 608 с.
9. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці: монографія. Київ: Логос, 2004. 848 с.
10. Федотова Ю.В. Міжнародний досвід формування кластерних структур та можливості його використання в регіонах України. *Інноваційна економіка*. 2010 № 5. С. 42–45.
11. Enright M. The Geographical Scope of Competitive Advantage. Stuck in the Region? Changing scales for regional identity / Ed by E. Dirven, J. Grocnewegen and S. van Hoof. Utrecht, 1993. P. 87-102.

References

1. Analysis of foreign experience in improving industry, regional and national competitiveness based on cluster development. Official site of the Institute of Regional Innovation Systems. Available at: <http://www.innosys.spb.ru/?id=1093>.
2. Varianychenko, O.V. (2011). «Formation of innovation clusters in Ukraine as a tool for development and competitiveness». *Naukovyi visnyk NHU*. no. 3, pp. 118–121.
3. Makarenko, M.V. (2011). «Formation of regional cluster policy». *Aktualni problemy ekonomiky*. no. 12, pp. 197–206.
4. Papkovska, O.E. (2011). «Formation of cluster policy in the regions of Ukraine». *Pratsi Odeskoho politekhnichnoho universytetu*. Issue 1, pp. 239–241.
5. Pidvysotskyi, V.H. (2011). «Cross-border clusters: European experience of creation and development». *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*. no. 4, pp. 28–35.
6. Porvatkina, M. (2011). «Foreign experience in the formation and development of regional clusters in economically developed countries». *Vestnyk THPU*. no. 12, pp. 112–115.
7. Proshchalykina, A.M. (2010). «Problems and prospects of formation of innovation clusters in Ukraine». *Visnyk Skhidnoievropeiskoho universytetu ekonomiky i menedzhmentu*. Issue 2 (8), pp. 55–63.
8. Porter, M. (2005). *Konkurentsia*. [Competition]. Vydavnychiy dim «Viliams». Moscow. Russia.
9. Sokolenko, S.I. (2004). *Klastery v hlobalnii ekonomitsi*. [Clusters in the global economy]. Lohos. Kyiv. Ukraine.
10. Fedotova, Yu.V. (2010). «International experience in the formation of cluster structures and the possibility of its use in the regions of Ukraine». *Innovatsiina ekonomika*. no. 5, pp. 42–45.
11. Enright, M. (1993). The Geographical Scope of Competitive Advantage. Stuck in the Region? Changing scales for regional identity / Ed by E. Dirven, J. Grocnewegen and S. van Hoof. Utrecht, pp. 87-102.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2022 р.